

Β' ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ INDIVIDUALISMUS ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ

α) Ἐπὶ τῆς Θρησκείας

Ὁ individualismus ἐπέφερεν ἐν πρώτοις ἰσχυρὸν κτύπημα κατὰ τῆς θρησκείας. Τοῦτο ἦτο λίαν φυσικόν. Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐθεώρει ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν θείαν κηδεμονίαν, ἀπηλλάγη ἤδη τῶν ἀντιλήψεων τούτων καὶ ὕψωσε τὸ ἀνάστημά του ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, χωρὶς νὰ φοβῆται ὅτι θὰ χαρακτηρισθῆ ἢ διαγωγῆ του αὕτη ὡς ὕβρις καὶ ὅτι θὰ ἐπισύρῃ κατ' αὐτοῦ τὴν θείαν δίκην. 1) Ὁ ὀρθολογισμὸς, ὅστις ἦτο προῖον τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὅστις διέκρινε τοὺς ἀνθρώπους τῆς περιόδου ταύτης εἰς πάσας τὰς ὅψεις τῆς ζωῆς, 2) ἀνέσυρε τὸν σκοτεινὸν θρησκευτικὸν πέπλον καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἐξετάζωσι τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν ὑπὸ ρεαλιστικὸν φακόν. Ἐν πρώτοις ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες ἠρμήνευον τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὕλικῶς καὶ μηχανικῶς, ἔδωσε τὸ πρῶτον κτύπημα κατὰ τῆς θρησκείας. 3) Ὁμοίως ἡ αὐτοτέλεια τῆς ἠθικῆς καὶ ἡ νέα θέσις αὐτῆς ἐν τῇ ζωῇ ἐπληξε καιρίως τὴν θρησκείαν διὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ξενοφάνους, Ἡρακλείτου, Μητροδώ-

1) Βλ. διδακτορικὴν μου ἐργασίαν σ. 10 κ. ἐ. Wundt M. I B. σ. 176, βλ. ἄνωτ. σ. 2 κ. ἐ.

2) Βλ. Wundt M. α. ἔργον II. τόμος σ. 21 κ. ἐ.

3) Βλ. διδακτ. ἐργ. σ. 59.

ρου και άλλων ¹⁾. Ἀλλὰ τὸ ἰσχυρότερον κτύπημα κατὰ τῆς Θρησκείας ἐπέφερον αἱ ἀθεϊστικαὶ διδασκαλαὶ τῶν πρώτων σοφιστῶν ²⁾, ἰδίως τοῦ Πρωταγόρου καὶ Γοργίου, διὰ τῶν ὁποίων αἱ μυθικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων ἀνετρέπησαν, ὁ δὲ μῦθος, τὸ κυριώτερον στήριγμα τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπέθνησκε διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς γενικῆς περὶ κόσμου θεωρίας ³⁾. Καὶ οὐ μόνον αἱ νέαι θεωρίαι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς πείρα ἐπετάχυνον τὸν θάνατον τῆς παλαιᾶς Θρησκείας. Τὰ σύγχρονα γεγονότα, ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ ὁ λοιμὸς παρείχον ἔδαφος, ἀφ' οὗ ἠδύναντο οἱ ἄνθρωποι νὰ καταπολεμήσωσι τὴν θρησκείαν των.

Οἱ πλείστοι τούτων δηλ. παρατήρουν, ὅτι ὁμοίως ἀπέθνησκον οἱ εὐσεβεῖς καὶ οἱ ἀσεβεῖς. Ἐπίσης ὅτι δὲν ἦτο τις βέβαιος ὅτι θὰ ἔζη, ἵνα ὑποστῆ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὴν τιμωρίαν διὰ τὰς πράξεις του. Ἐνεκα τούτου λοιπὸν καὶ ἐπειδὴ ὁ θάνατος ἦτο ἐπικείμενος καὶ ἀνεμένετο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν, ὥρμησαν πρὸς ὅσον τὸ δυνατὸν ταχυτέραν καὶ πληρεστέραν ἀπόλαυσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς περιφρονήσαντες πάντα ἀνθρώπινον καὶ θεῖον νόμον, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης· «Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπεῖργε, τὸ μὲν κρίνοντες ἐν ὁμοίῳ καὶ σέβειν καὶ μὴ ἐκ τοῦ πάντας ὄραν ἐν ἴσῳ ἀπολλυμένους, τῶν δὲ ἁμαρτημάτων οὐδεὶς ἐλπίζων μέχρι τοῦ δίκην γενέσθαι βιοῦς ἂν τὴν τιμωρίαν ἀντιδοῦναι, πολὺ δὲ μείζω τὴν ἤδη κατεψηφισμένην σφῶν ἐπικρεμασθῆναι, ἣν πρὶν ἐμπεσεῖν, εἰκὸς εἶναι τοῦ βίου τι ἀπολαῦσαι» ⁴⁾.

Πρὸς δὲ τούτοις ὑπῆρχε καὶ ὁμὰς ἀνθρώπων, οἵτινες διεκρίνοντο διὰ τὴν πλήρη ἀθεΐαν των, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν θέσιν κατεῖχεν ὁ πολὺς Κριτίας,

¹⁾ Βλ. διδακτ. ἔργ. σ. 59.

²⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 2. κ. ἐ.

³⁾ Βλ. διδακτ. ἔργασ. σ. 59.

⁴⁾ Θουκ. II, 53.

ὁ ὁποῖος οὐδέν περὶ θεῶν καὶ θυσιῶν παρεδέχετο. Μεγάλη δὲ μερὶς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε σχηματίσει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι οἱ Θεοὶ δὲν ἔχουσι πλέον τὴν δύναμιν νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνθιμίζωσι τὰς ἐνεργείας του, ἀντιθέτως μάλιστα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν συνείδησιν τῶν θεῶν, νὰ μεταβάλλῃ τὸ πνεῦμα τούτων καὶ νὰ λύσῃ ἑαυτὸν τῶν ἀμαρτημάτων. Μέσον δὲ πρὸς τοῦτο κατάλληλον ἐθεώρει τὰς θυσίας καὶ τὰς προσφορὰς μέρους ἀπὸ τῶν ἀδικημάτων πρὸς τοὺς Οὐρανίονας ¹⁾. Ἄλλὰ καὶ τὴν ἐν τῷ Ἄδη τιμωρίαν δὲν ἐφοβοῦντο, διότι ἐνόμιζον, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσι καὶ ταύτην καθ' ὅμοιον τρόπον. «Ἄλλ' ὠφελήσουσιν ἀγνιζομένους αἱ τελεταὶ καὶ οἱ λύσιοι θεοί, ὡς αἱ μέγιστα πόλεις λέγουσι καὶ οἱ θεῶν παῖδες, ποιηταὶ καὶ προφῆται τῶν θεῶν γενόμενοι, οἱ ταῦτα οὕτως ἔχειν μηνύουσιν ²⁾. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν πασῶν τῶν ἐπὶ θυσιῶν στηριζομένων θρησκειῶν, ἡ δὲ ἐξάγνισις πόλεων εἶναι παναρχαία θρησκευτικὴ δοξασία, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀμαρτωλὴν ταύτην περίοδον τὰ ἱερὰ πανάρχαια ταῦτα θρησκευτικὰ ἔθιμα δεινῶς παρεξηγήθησαν καὶ ἀναιδέως ἐκμετάλλευσις καὶ κακὴ χρῆσις τούτων ἐγένετο.

Εὐκόλον λοιπὸν εἶναι νὰ φαντασθῇ τις, ὅτι οἱ θεοὶ ἔχασαν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν αἴγλην αὐτῶν, διότι ἐξελήφθησαν ἐπὶ τὸ ἀτομικώτερον. Ἡ ἀτομικοποίησις δ' αὕτη τῶν θεῶν εἶναι ἡ σπουδαιότατη αἰτία, ἣτις συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξαλειφθῇ ὁ σεβασμὸς πρὸς αὐτούς. Ἦρχισαν ἔκτοτε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπιδεικνύωσι περιφρόνησιν καὶ ἀσέβειαν πρὸς αὐτούς καὶ μάλιστα δημοσίᾳ, ὡς εἶναι ἡ κοπὴ τῶν Ἑρμῶν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ ὀλιγαρχικῶν τινῶν. Τινὲς μάλιστα ἐπιδεικτικῶς καὶ μετὰ θράσους ἠρνοῦντο δημοσίᾳ καὶ τὴν ὑπαρξίν θεῶν, ὡς εἶναι ὁ Ἄνδοκίδης. «Ἐπεδείξατο δὲ καὶ τοῖς Ἑλλησιν ὅτι θεοὺς οὐ νομίζει. Οὐ γὰρ ὡς δεδιῶς τὰ πεποιημένα,

¹⁾ Πλάτων, Πολιτεία II, ρ. 365 Ε'.

²⁾ Πλάτων, Πολιτεία II, ρ. 366 Β'.

ἄλλὰ ὡς θαρρῶν, ναυκληρίᾳ ἐπιθέμενος τὴν θάλατταν ἔπλει» ¹⁾. Ἐπετόλμησαν μάλιστα καὶ *να καταγελάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ σκηνῆς* ²⁾, ὡς βλέπει τις εἰς τὰς κωμωδίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς καὶ τὰς *θείας ἱεροτελεστίας ἐτι νὰ ἐμπαίξωσιν*. «Οὗτος γὰρ (ἐν. Ἄνδοκίδης) ἐνδύς στολήν, μιμούμενος τὰ ἱερὰ ἐπεδείκνυε τοῖς ἀμυήτοις καὶ εἶπε τῇ φωνῇ τὰ ἀπόρρητα, τῶν δὲ θεῶν, οὓς ἡμεῖς (θεοὺς) νομίζομεν καὶ θεραπεύοντες καὶ ἀγνεύοντες θύομεν καὶ προσευχόμεθα, τούτους περιέκοψε» ³⁾.

Τὰ ἱερὰ καὶ οἱ βωμοὶ, ὡς ἦτο φυσικόν, ἔπαυσαν πλέον νὰ παρέχωσιν ἱερὸν ἄσυλον εἰς τοὺς εἰς αὐτὰ καταφεύγοντας ⁴⁾ διότι οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ ὄντες παρεβίαζον πάντα ταῦτα, ἐπειδὴ ἐνόμιζον, ὅτι ἡ ἐξουσία των ἦτο ἀσφαλεστέρα ἢ ἡ τιμωρία ἐκ μέρους τῶν θεῶν. «Καὶ τοῦτο μὲν ἔφη, (ὁ Θηραμένης) μὰ τοὺς θεοὺς οὐκ ἄγνοῶ, ὅτι οὐδὲν μοι ἀρκέσει ὄδε ὁ βωμός, ἀλλὰ βούλομαι καὶ τοῦτο ἐπιδείξαι, ὅτι οὗτοι οὐ μόνον εἰσὶ περὶ ἀνθρώπους ἀδικώτατοι, ἀλλὰ καὶ περὶ θεοὺς ἀσεβέστατοι» ⁵⁾. Οἱ ἀσεβεῖς καὶ οἱ ἀδικοὶ οὐδὲν δέος ἠσθάνοντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς καὶ νὰ μετάσχωσι μὲ ἐλαφρὰν τὴν συνείδησιν τῶν ἐν αὐτοῖς τελουμένων, ὅπερ ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο μέγα ἀνοσιούργημα ⁶⁾. Ἡ τοιαύτη ἔλλειψις φόβου πρὸ τῶν ἱερῶν ἔδωσε θάρρος καὶ πρὸς διάπραξιν *ἱεροσυλιῶν* ⁷⁾.

Ἀλλὰ καὶ οἱ λειτουργοὶ τῶν οὐρανίων θεῶν εἶχον χάσει ἀνεπιστρεπεί πλέον τὴν ὑπόληψιν αὐτῶν. Μάτην

¹⁾ Λυσίου. Κατ' Ἄνδοκ. § 19, πρβλ. § 17. Ἀριστοφ. Ὀρνιθεὺς 1072—1074.

²⁾ Εὐριπ. Ἴφιγ. Αὐλ. 516. Ἑλένη. 743. Ἀπόσπ. 795.

³⁾ Λυσίου. Κατ' Ἄνδοκ. § 51, πρβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. Α' ΙΕ'.

⁴⁾ Ἄνδοκ. Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου § 15.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. Β' ΙΙΙ, 53.

⁶⁾ Ἀντιφ. Τετραλογία Αα § 10-11 Λυσίου. Κατ' Ἄνδοκίδου § 52. Ἄνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 33, 71.

⁷⁾ Λυσίου. Κατ' Ἄνδοκίδου 11-13. Ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογία.

ἔκτοτε κατηρῶντο οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ ἱέρειαι πρὸς ἔσπέραν καὶ μάτην τὰς φοινικίδας ἔσειον κατὰ τὸ νόμιμον τὸ παλαιὸν καὶ ἀρχαῖον. ¹⁾ Καὶ τοῦτο, διότι ἐθεωρήθη «τὸ μαντικὸν πᾶν σπέρμα φιλότιμον κακὸν» ²⁾ καὶ τὰ μαντεύματα τούτων «φαῦλ' ἐστὶ καὶ ψευδῶν πλέα ³⁾». Ἔνεκα τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἐθεωρήθη καὶ ὄλως περιττὴ ἡ ὕπαρξις τῶν μεσαζόντων κληρικῶν, καθόσον ἠδύνατό τις ἀπ' εὐθείας νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ζητῇ παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ προσφέρων θυσίας ⁴⁾. Ἐθεωρήθησαν οὕτως ἔκμεταλλεῦται τῆς ἀγνοίας καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον προσεπάθουν οὗτοι νὰ κρατῶσιν εἰς ταύτας προσκεκολλημένον, ἵνα ἀπομυζῶσιν τὰ χρήματα αὐτοῦ ⁵⁾. Ἐρρύθμιζον οὗτοι τοὺς λόγους αὐτῶν οὐχὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ χρυσίον, τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον. Δι' ὃ βλέπομεν τὸν Κρέοντα μετὰ μεγάλης ἀγανακτήσεως νὰ λέγῃ πρὸς τὸν περίφημον μάντιν Τειρεσίαν: «Κερδαίνει', ἐμπολαῖτε τὰ πὸ Σάρδεων ἠλεκτρον, εἰ βούλεσθε, καὶ τὸν Ἰνδικὸν χρυσὸν ⁶⁾ καὶ «πίπτουσι δ', ᾧ γεραιῆ Τειρεσία . . . . ὅταν λόγους αἰσχροὺς καλῶς λέγωσι τοῦ κέρδους χάριν» ⁷⁾ καὶ «τὸ μαντικὸν γὰρ πᾶν φιλάργυρον γένος» ⁸⁾. Ἐντεῦθεν καὶ ὡς αἰσχροὶ ἀγύρται καὶ ψευδολόγοι ἐθεωρήθησαν οὗτοι ⁹⁾. Οὕτως ὁ ὀρθολογισμὸς ἀντικατέστησε τότε τὸ γένος τῶν ἀπατεώνων τούτων ἀντιπροσώπων τῶν θεῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὁποῖου αἱ μαντεῖαι ἦσαν παντελῶς περιτταί, «βίου γὰρ ἄλλως δέλεαρ εὐρέθη τόδε» ¹⁰⁾,

¹⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀνδοκίδου § 51.

²⁾ Εὐριπίδ. Ἴφιγ. ἐν Αὐλ. στχ. 580.

³⁾ Εὐριπίδ. Ἐλένη στχ. 745.

⁴⁾ Εὐριπ. Ἐλένη στχ. 753.

⁵⁾ Εὐριπ. Ἐλένη στχ. 756.

⁶⁾ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη 1037 κ. ἑ.

⁷⁾ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη 1045 κ. ἑ.

⁸⁾ Σοφοκλ. Ἀντιγ. στχ. 1055.

⁹⁾ Εὐριπ. ἀπόσπ. 759 (Nauck).

¹⁰⁾ Εὐριπ. Ἐλένη στχ. 755,

διὰ τῆς «εὐβουλίας», ἣτις εἶναι «γνώμης ἀρίστη μάντις» ¹⁾).

Ὁ ὀρθολογισμὸς οὗτος ἐχώρησεν ἔτι περαιτέρω καὶ ἀνεδείχθη λίαν εἰζοσπαστικός, διότι ἠρνήθη τελείως τοὺς ἤδη θεοὺς καὶ ἀνικατέστησε τούτους διὰ τοῦ Νοῦ· «θεοὶ ἐσὶ τοῖς χρηστοῖς ἀεὶ ὁ νοῦς γὰρ ὡς ἔοικεν, ὧ σοφώτατοι» ²⁾).

Ὅπου δὲ ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βλέπει τις δίκας ἀσεβείας καὶ ἱεροσυλίας, δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ, ὅτι προέρχονται αὗται ἀπὸ πραγματικὸν θρησκευτικὸν αἴσθημα παρὰ τοῖς ὑποκινήταις τῶν δικῶν τούτων, ἀλλ' ἀπὸ διαφόρους ὑλικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ πολιτικὴν ἐμπάθειαν, ὡς τοῦτο πασιφανῶς μαρτυρεῖ ἡ καταδίκη τῶν νικητῶν στρατηγῶν τῶν Ἀργινουσῶν ³⁾). Μόνον παρὰ τῷ Σπαρτιακῷ λαῷ παρατηρεῖ τις θεοσεβείαν τινα, ἀσφαλῶς λόγῳ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ὡς τοῦτο φαίνεται ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ξενοφῶντος ⁴⁾). Τοὺς θεοὺς ἐνεθυμοῦντο καὶ ἐπεκαλοῦντο μόνοι, ὡσάκις εὕρισκοντο ἐν κινδύνῳ καὶ ἰδιαιτέρως ὅταν ἐμπλεκόμενοι εἰς δικαστικούς ἀγῶνας ἴσταντο πρὸ τῶν δικαστῶν, ἵνα τούτων δικαίαν καὶ ἐπιεικῆ κρίσιν ὑπὲρ αὐτῶν ἀποσπάσωσι ⁵⁾).

Γενικῶς εἰπεῖν θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ ρεαλισμὸς ἐπέφερεν ἰσχυρότατον κτύπημα κατὰ τῆς θρησκείας, διότι, ὡς ἄνωτέρῳ εἶπομεν, προσέβαλε τὰ θεμέλια αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν περίοδον ταύτην θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχύσῃ ἐν πολλοῖς τὸ ὑπὸ τοῦ Μαντείου

¹⁾ Εὐριπ. Ἑλένη στχ. 757.

²⁾ Μένανδρ. ἀπόσπ. 11 (Κοσκ). Πρβλ. ἀπόσπ. 70, 85.

³⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. Α. VII. 1-16. Πρβλ. Ἴσοκρ. Περὶ ζεύγους.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἀγησιλ. I. 27. Ἑλλην. Γ. I. 17, 18. Δ. III. 20, 21. ΣΤ' ΥΙ 23. Περὶ θεοσεβείας τῶν Ἀθηναίων βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. Α. IV 12 καὶ Α. ΥΙ 11.

⁵⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀνδοκίδου § 19, 20, 33. Ἀνδοκίδου. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 32, 137, 139. Ἀντιφῶντ. Τετραλογία Αα (3 (10). Αβ 11. Τετραλογία Βα 2. Τετραλογία Γα 2. Περὶ τοῦ Ἡρώιδου φόνου § 81-83.

τῶν Δελφῶν μετὰ 800 περίπου ἔτη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην λεχθέν :

«Εἶπατε τῷ βασιλεῖ χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην.
Οὐ παγὰν λαλέουσιν. Ἀπέσβετο τὸ λάλον ὕδωρ»¹⁾.

β) Ἐπὶ τοῦ Κράτους

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ ἰδέα τοῦ Κράτους ὡς κοινωνικοῦ συνόλου ἐστηρίζετο κυρίως, ἐπὶ τῆς θρησκείας. Ὁ Ὅμηρος²⁾, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ἡσίοδος ἐτόνισεν, ὅτι ἡ «δίκη» εἶναι ἡ πηγή πάντων τῶν ἀγαθῶν οὐ μόνον διὰ τὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πόλιν δλόκληρον, διότι μετ' αὐτῆς ἠνωμέναι εἶναι ἡ *Εὐνομία* καὶ ἡ *Εἰρήνη*³⁾. Ἐὰν ἡ θεὰ δίκη προσβληθῆ, τότε ἐπέρχεται ἀσφαλῶς οὐ μόνον ἡ τιμωρία τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ καταστροφή τοῦ γένους του καὶ ὀλοκλήρου τῆς πόλεως⁴⁾. Οὐ πολὺ ὕστερον ὁ Σόλων, ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἐστήριξεν ὁμοίως τὸ κράτος ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ ἐκήρυξεν, ὅτι ὑπεύθυνοι τῆς καταστροφῆς τούτου εἶναι ὄχι οἱ θεοί, ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη καὶ ὁ «ἄδικος νόος» τῶν ἡγεμόνων τοῦ δήμου, οἷινες δὲν σέβονται τὰ «σεμνὰ Δίκης θέμεθλα»⁵⁾. Καὶ ὁ Θεόγνις⁶⁾ καὶ ὁ Πίνδαρος⁷⁾ καὶ οἱ δύο ἐκ τῶν μεγάλων τραγικῶν Αἰσχύλος καὶ Σοφο-

1) Ἀπόσπ. Γ. Κεδρηνοῦ. Ἔκδ. Βόννης 1, 532.— Παπαρηγοπούλου Κ. Ἱστορία. 4η ἔκδ. 1903 ὑπὸ Π. Καρολίδου. Τόμος Β' σ. 621.

2) Ὀδυσ. τ. στιχ. 108-114, βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου σ. 8.

3) Ἡσιοδ. Ἔργα στ' 225-229.

4) Ἡσιοδ. Ἔργα στ' 238-247. Βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου σ. 5 κ. ε.

5) Ἀνθολογία Λυρική (Diehl), 3, 14.

6) Λυρική ἀνθολογία (Diehl E) 1, V, 541 καὶ 1103. Βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου σ. 9.

7) Ὀλυμπιονίκης I, 116-III, 44-V, 24. Πυθιονίκης II, 34-III, 59. Βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου σ. 10.

κλήσ ἐδίδραξαν, ὅτι ἡ ἀσέβεια, ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ ὑπερφηφάνεια ἐπισύρουν τὴν κατάραν τῶν θεῶν καὶ τὴν καταστροφὴν ἀτόμων καὶ πόλεων ¹⁾ *Θρησκεία, ἠθικὴ καὶ Πατρὶς* κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἦσαν ἀρρηκτικῶς συνδεδεμένοι καὶ ἀλληλοεξηγεῶντο, ὡς βλέπει τις εἰς τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου ²⁾ καὶ Σοφοκλέους ³⁾. Ἡ εὐσέβεια τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τῶν θείων νόμων δὲν ἦτο καθῆκον πρὸς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ μέγιστον καθῆκον τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τοῦ κράτους του, τοῦ ὁποίου ἡ εὐημερία ἐπιστεύετο, ὅτι ἐξηρτᾶτο ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴν εὐνοίαν τῶν θεῶν ⁴⁾.

Αἱ νέαι ὅμως περὶ ζωῆς ἀντιλήψεις τοῦ τέλους τοῦ Ε' καὶ ἀρχῶν τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος ἤσκησαν, ὡς ἦτο εὐλόγον, μεγίστην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης μεγάλης κοινωνικῆς ἀξίας, τοῦ κράτους. Αἱ νέαι φιλοσοφικαὶ ἀρχαὶ ἐπληξαν καιρίως, ὡς εἵπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, τὴν θρησκείαν. Εὐκόλον ὄθεν εἶναι νὰ φαντασθῇ τις νῦν, ὅτι καὶ τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ὡς κοινωνικὸς ὀργανισμὸς τοῦ συνόλου ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς θρησκείας, προσεβλήθη καὶ κατέπεσεν. *Ἐπαυσε πλέον νὰ ἔχη τὸ κράτος τὴν ἱερὰν σημασίαν του.* Οἱ ἄνθρωποι σκεπτόμενοι καὶ πράττοντες ὡς ἄτομα δὲν ἀνελογίζοντο πλέον, ὅτι αἱ πράξεις αὐτῶν εἶχον ἀντίκτυπον καὶ ἐπὶ τοῦ ὀργανωμένου συνόλου. Τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ κράτος ἐρρῦθμιζον οὗτοι πλέον συμφώνως πρὸς τὸ στενὸν ἀτομικὸν συμφέρον των.

Τὸ συμφέρον τῆς δλότητος οὐ μόνον δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει, ἀλλ' ὥφειλε καὶ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ ἀτομικὸν τοιοῦτον. Ὡς δέ, ὅταν ἡ δρῦς καταπέση, πᾶς ἄνθρωπος ξυλεύεται καὶ ὡς, ὅταν πάντα τὰ ὄρνεα μικρὰ καὶ μεγάλα μετὰ κλαγγῶν καὶ τοῦ αὐτοῦ θάρρους

¹⁾ Αἰσχ. Εὐμέν. στ' 200, 213, 465, 614.—Βλ. διδακτορικὴν ἐργασίαν μου σ. 10-11.

²⁾ Αἰσχ. Πέρσαι.

³⁾ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη.

⁴⁾ Βλ. διδακτορικὴν μου ἐργασίαν σ. 11.

ὀρμῶσι νὰ κατασπαράξωσι τὰς σάρκας πρῶην τρομεροῦ εἰς αὐτοὺς θηρίου, οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς περιόδου ταύτης ὄρμησαν κατὰ τοῦ κατακειμένου πλέον κράτους πρὸς κορεσμόν τῶν ἀχαλινώτων παθῶν αὐτῶν.

Ἡ ἀρχομανία καὶ ἡ ἀργυρομανία, τὸ νέον τοῦτο ἰδεῶδες τῆς ζωῆς, ἤγαγεν εἰς τὴν δημιουργίαν κομμάτων καὶ τὴν τρομερὰν αὐτῶν διαμάχην. Ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη δημοκρατουμένη τοιαύτη ¹⁾ τῆς περιόδου ταύτης, ἐφαίνετο ὡσεὶ εὐρίσκετο εἰς δξύτατον ἐμφύλιον σπαραγμόν. Ἐνταῦθα δέον ἐν πρώτοις νὰ τονίσωμεν, ὅτι αἱ πολιτικαὶ διαμάχαι κυρίως μέχρι τοῦ ἔτους 403 π. Χ. ²⁾ δὲν ὠφείλοντο εἰς εὐγενῆ πολιτειακὴν τινὰ ἰδεολογίαν. Ἦτο τελείως ἀδιάφορος διὰ τὸν λαόν ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος, διότι εἴτε δημοκρατία, εἴτε ὀλιγαρχία, εἴτε μοναρχία ἦτο τοῦτο, δὲν συνεκίνηει τὸν λαόν, εἰ μὴ μόνον ἡ ἐκ τούτου προσωπικὴ ὠφέλεια. «Πρῶτον μὲν οὖν ἐνθυμηθῆναι χρὴ ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικὸς, ἀλλ' ἦτις ἂν ἐκάστω πολιτεία συμφέρη, ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι» ³⁾. Πάντες οἱ πολιτευόμενοι εἰς τὰς προγραμματικὰς αὐτῶν δηλώσεις ἐκόπτοντο ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας καὶ ἐπηγγέλλοντο τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἀλλὰ χρώμενοι τῷ καλλίστῳ ὀνόματι ἔπραττον τὰ αἴσχιστα μὲν διὰ τὴν Πατρίδα, τὰ συμφορώτατα δὲ εἰς ἑαυτούς ⁴⁾.

Διὰ τοῦτο πάντες τότε ἐπεθύμουν ἰσχυρῶς νὰ καταλάβωσι τὴν ἐξουσίαν πατοῦντες ἕστω καὶ ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ⁵⁾. Τόσον ὀξέα ἦσαν τὰ κομματικὰ πάθη, ὥστε οὐδεμία ἠθικὴ καὶ ἀνθρωπι-

¹⁾ Ξενοφ. Ἑλλη V, IV, 12—VI, IV 32, 34, 35.

²⁾ Ἀπὸ τοῦ 403 π. Χ. διετηρήθη ἐν Ἀθήναις ἡ Δημοκρατία μέχρι Δημητρίου τοῦ Φαληρέως.

³⁾ Λυσίου Δημ. Καταλ. ἀπολογία § 8 πρβλ. § 10. Ἄνδοκ. Κατὰ Ἄλκιβ. § 27. Λυσίου. Κατὰ Ἐρατοσθ. § 6.

⁴⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἐρατοσθ. § 5, 68, 78.

⁵⁾ Θουκυδ. VIII, 70.

στική ἀρχή συνεκράτει τούτους ἀπὸ τὰ πλέον σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπα μέσα πρὸς ἐξόντωσιν τῆς κομματικῶς ἀντιθέτου μερίδος ¹⁾). Ἄγριοι φόνοι διεπράττοντο κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ χρηστοὶ πολῖται καὶ τὰ μέγιστα τὴν Πατρίδα ὠφελήσαντες ἀναιτίως ἐξετελοῦντο ²⁾).

Ὡς ἐκτελεστικὰ δὲ δολοφόννα ὄργανα ἐχρησιμοποιοῦντο πολλάκις ὑπὸ τῶν πολιτευομένων χυδαῖα καὶ κακοῦργα ὑποκείμενα ³⁾). Ἡ δίψα τῆς κομματικῆς ἐκδικήσεως ἐκορέννυτο οὐχὶ σπανίως καὶ διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἀπογόνων καὶ συγγενῶν τῶν ἀντιπάλων, ἐὰν τοὺς ἰδίους προσωπικῶς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκδικηθῶσιν ⁴⁾). Ἀλλὰ καὶ νεκροὺς τοὺς ἀντιπάλους δὲν ἄφινον ἠσύχους, διότι ἐξηκολούθουν νὰ λοιδορῶσι τὸν βίον αὐτῶν πρὸς πολιτικὴν ἐκδίκησιν ⁵⁾). Τὸ κομματικὸν τοῦτο μῖσος, ὅπερ ἐγένετο αἰτία νὰ χυθῆ ἄφθονον αἷμα, ὑπερέβη πᾶν ὄριον, διότι τόσον ἐδηλητηρίασε τὰς ψυχὰς τῶν διαμαχομένων, ὥστε περισσότερον ἐμίσουν ἀλλήλους ἢ τοὺς κληρονομικοὺς αὐτῶν ἐχθρούς ⁶⁾). Δὲν ἐδίστασαν δὲ οὐ μόνον τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος νὰ θυσιάσωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην ἀκόμη εἰς τοὺς ἐχθροὺς νὰ παραδώσωσιν, *«ἠγνούμενοι κρείττον εἶναι τοῖς πολεμίοις τὴν πατρίδα παραδοῦναι μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὲρ τῆς πόλεως στρατευομένοις τῆς πολιτείας μειοδοῦναι ⁷⁾»*).

Ἐκ τῆς σφοδρᾶς ταύτης κομματικῆς πάλης νικητῆς ἀνεδείχθη ὁ Δῆμος, διότι διὰ τῆς παροχῆς εἰς ὅλους πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐπέτυχεν οὗτος τὴν πλειοψη-

¹⁾ Ξενοφ. Ἑλλην. III, I, 4.

²⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀγοράτου § 62. Ξενοφ. Ἑλλην. I, VII, 1—16. II, III, 21—23. VI, IV, 31—34.

³⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀγοράτου § 18, 26, 38, 42, 44, 48, 56, 64.

⁴⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 11. Ξενοφ. Ἑλλην. V, IV, 12.

Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγους § 11.

⁵⁾ Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγους § 22, 23.

⁶⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Καλλιμαχον § 48.

⁷⁾ Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγους § 17. πρβλ. Λυσίου. Κατ' Ἀγοράτου § 12—47.

φίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ¹⁾). Ὁ ὄχλος, ὅστις ἦτο ὑπερήφανος, διότι ἐξ αὐτοῦ προήρχοντο κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ πολεμικαὶ δυνάμεις, «οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ κελευσταὶ καὶ οἱ πεντηκόνταρχοι καὶ οἱ πρωῶται καὶ οἱ ναυπηγοί» ²⁾, διεκρίνετο διὰ πλείστην τε ἀμαθίαν καὶ ἀταξίαν καὶ σονηρίαν ³⁾. Ἐπιτήδειοι ῥήτορες, οἱ δημαγωγοί, ἐξῆπτον τὰ πάθη τοῦ λαοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ⁴⁾ καὶ διὰ θρασέων ἀπειλῶν ἀπεστόμουν ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ ὄχλου τοὺς πολιτικούς αὐτῶν ἀντιπάλους ⁵⁾. Οὐδεμία ἀπόφασις ἐλαμβάνετο ἐν τῇ ὀχλοκρατούμενῃ ἐκείνῃ πολιτείᾳ ψυχραίμως καὶ περισκεμμένως, ἀλλὰ λίαν ἐπιπολαίως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους ⁶⁾. «Νομίζω τε δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι τάχος τε καὶ ὀργήν, ὧν τὸ μὲν μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας καὶ βραχύτητος γνώμης» ⁷⁾. Τούτου ἕνεκα δὲν ἤξευρον πολλάκις τί ἤθελον. Οὐχὶ σπανίως ὁσάκις τις ὠμίλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ εἰρήνης, ἐπεθύμουν τὸν πόλεμον, ὁσάκις δὲ περὶ πολέμου, ἤθελον εἰρήνην ⁸⁾. Ὡς δὲ λέγει ὁ Ἄνδοκίδης, «οὐδεὶς πώποτε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ φανεροῦ πείσας ἔσφωσεν, ἀλλὰ δεῖ λαθόντας ἢ ἐξαπατήσαντας αὐτὸν εὖ ποιῆσαι» ⁹⁾. Ἐπίσης οὐδεμίαν σταθερὰν ἀπόφασιν ἐλάμβανον. Ὅτι σήμερον ἀπεφάσιζεν ἢ λεγομένη αὕτη ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἠδύνατο τὴν ἐπομένην λίαν εὐκόλως νὰ ἀνακαλέσῃ καὶ μεταβάλλῃ.

1) Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. I, 2.

2) Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. I, 2.

3) Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. I, 5.

4) Ἀριστοφ. Ἀχαρνῆς στ' 634.

5) Θουκ. III, 42.

6) Ἀριστοφ. Ἀχαρνῆς, 629.—Ἐκκλ. 797.—Ἄνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 83.

7) Θουκ. III, 42.

8) Ἄνδοκ. Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης § 35.

9) Ἄνδοκ. Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης § 33.

«Ἐγὼ δα τούτους χειροτονοῦντας μὲν ταχύ,
ἄττ' ἂν δὲ δόξη, ταῦτα πάλιν ἀρνούμενους»¹⁾).

Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὡς ἄθυρμα²⁾ ἤγετο καὶ ἐφέρετο ὄχι ἀπὸ τούς τὰ ἀμείνω δυναμένους λέγειν, ἀλλὰ ἀπὸ τούς δυναμένους διὰ τῆς εὐγλωττίας ἢ διαβολῆς νὰ ἐκπλήξωσι τούς τε ἀντεροῦντας καὶ τούς ἀκουσομένους³⁾. Ἡ δημοκρατία ἐκείνη, ἥτις πρὸς οὐδὲν ἄλλο ταυτόσημος ἦτο ἢ πρὸς τὴν *κακονομίαν*⁴⁾ παρεῖχεν εἰς τὸν ἀμόρφωτον καὶ πένητα ὄχλον τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν⁵⁾ νὰ διαπράττη τὰ αἰσχιστά εἰς βᾶρος τῶν συμπολιτῶν καὶ τῆς Πατρίδος. Ἐπέπεσεν οὗτος ἀκράτητος κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν πλουσίων ἀφ' ἑτέρου, ἵνα παρὰ μὲν τοῖς πρώτοις κορέση τὸ πολιτικόν του πάθος, παρὰ δὲ τοῖς δευτέροις τὴν δίψαν τοῦ χρήματος. Οὐδέποτε διεπράχθησαν πολιτικὰ ἐγκλήματα καὶ οὐδέποτε ἡ εὐποροῦσα τάξις ὑπέστη τοιοῦτον διωγμὸν καὶ μέτσον σφοδρὸν πάθος, ὅσον ἐν ἐκείνῃ τῇ προλεταριακῇ δημοκρατίᾳ. Διὰ τοῦτο «ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ δεινότερον ἦν πλουτεῖν ἢ ἀδικεῖν», διότι «καὶ ἠγοῦντο τούς μὲν ἀδικοῦντας πιστούς, τούς δὲ πλουτοῦντας ἐχθρούς⁶⁾». Ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν δημοσίων *Ταμείων* ἐπέπεσον, ἵνα σβήσωσι τὴν δίψαν τοῦ χρήματος. Ἐπεδίωκον παντὶ σθένει νὰ καταλάβωσι δημοσίας θέσεις, ὄχι βεβαίως ἵνα προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των πρὸς τὴν Πατρίδα ἢ διότι εἶχον συναίσθησιν τῆς διοικητικῆς ἰκανότητος καὶ πραγματικῆς ἀξίας των, ἀλλ' ἵνα ληστεύσωσι τὸ δημόσιον χρῆμα. «Ὅπόσαι δ' εἰσὶν ἀρχαὶ μισθοφορίας

¹⁾ Ἀριστοφ. Ἐκκλ. στ' 797. Πρβλ. Ἀχαρνῆς στ' 632.— Ἄνδοκ. Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου § 19.

²⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀγοράτου § 59.

³⁾ Θουκ. III, 42. Πρβλ. 38, 82.

⁴⁾ Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. I, 8.

⁵⁾ Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. I, 8.

⁶⁾ Ἴσοκρ. Πρὸς Εὐθύβουν § 12, 13, 14. πρβλ. Λυσίου. Κατὰ Ἐρατοσθένους § 7.

ἔνεκα καὶ ὠφελείας εἰς τὸν οἶκον, ταύτας ζητεῖ ὁ δήμος ἄρχειν» ¹⁾. Οὕτως ἐγένετο ἡ πολιτικὴ μέσον ἰδιωτικοῦ χρηματισμοῦ, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ταχέως περιέπεσεν αὕτη εἰς ἐξευτελισμόν. Οἱ πλούσιοι καὶ οἱ διακρινόμενοι ἐπὶ συνέσει ἐθεώρουν τόσον ὡς ἐπικίνδυνον ²⁾, ὅσον καὶ ὡς ἐξευτελιστικὸν νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς μίαν τοιαύτην πολιτικὴν, ἧς τὴν κονίστραν κατέλειπον πλέον ἐλευθέραν εἰς τὸν ἀμόρφωτον καὶ πένητα ὄχλον ³⁾. Ἡ ἀποχὴ δ' αὕτη τῶν ἱκανῶν καὶ φορέων τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν διαφερόντων ἀπὸ τὴν δημοσίαν ζωὴν τῆς πόλεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κύριον σύμπτωμα τῆς παρακμῆς τοῦ δημοκρατικοῦ κράτους. Οὕτως ἡ ἐκκλησία ἀπετελεῖτο ἔκτοτε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ γναφεῖς, σκυτεῖς, τέκτονας, χαλκεῖς, γεωργοὺς καὶ ἐμπόρους, ⁴⁾ οἵτινες «νυνὶ δὲ τριώβολον | ζητοῦσι λαβεῖν ὅταν | πράττωσί τι κοινὸν | ὥσπερ πληλοφοροῦντες ⁵⁾».

Ἡ ὅλον ἐν δὲ αὐξανομένη αὕτη πολιτικὴ προλεταριοποίησις ὑπῆρξεν ἐν τῶν βαθυτέρων αἰτίων τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς καὶ οἰκονομικῆς καταστροφῆς τοῦ λαοῦ. Οὗτος συνήθισε νὰ λαμβάνῃ μισθὸν διὰ τὰς πολιτικὰς του ὑπηρεσίας· ἀλλὰ τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε ν' ἀπομάθῃ οὗτος νὰ ἐργάζεται καὶ οἰκονομῇ. Παρημέλει τις τὰ ἰδικά του, διότι ἦτο εὐκολώτερον νὰ ζητήσῃ βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἀπὸ τῶν κοινῶν. Τούτου ἔνεκα ἐφρόντιζον νὰ γνωρίσωσι καλύτερον τὰ ὠφέλη τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἢ τὰ εἰσοδήματα τῆς ἰδικῆς των περιουσίας. Τὸ δημόσιον ἀξίωμα ἐθεωρήθη ὅχι ὡς ἐκτέλεσις ὑπηρεσίας, ἀλλ' ὡς ἐμπορικὴ ὑπόθεσις, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, διὰ τὴν ὁποίαν παρετήρει τις ἂν ὁ προκά-

¹⁾ Ψευδο-Ξενοφ. Ἄθην. Πολιτ. I, 3.

²⁾ Θουκ. III, 42. πρβλ. Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράρου § 8

³⁾ Ξενοφ. Ἀπομνημ. III, VII, 1 Μενάνδρ. ἀποσπ. 145 (Κοσκ). Λυσίου. Ὑπὲρ τῶν Ἀριστ. χρημ. § 57.

⁴⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, VII, 6.

⁵⁾ Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 307—310.

τοχός του ἐν τῷ ἀξιώματι ἀφῆκε κέρδος τι ὑπόλοιπον καὶ δι' αὐτόν ¹⁾).

Ἄρχοντες δὲν ἐγίνοντο οἱ χρηστοὶ καὶ οἱ πεπαιδευμένοι, ἀλλ' οἱ εὐτελεῖς καὶ οἱ ἀπαιδευτοὶ, ὡς λίαν χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Ἀριστοφάνης.

«ὦ πόλις ἡμῶν
ὑπογραμματέων ἀνεμεστῶθη
καὶ βωμολόχων δημοπιθήκων,
ἕξαπατώντων τὸν δῆμον αἰεὶ» ²⁾).

Ὁμοίως οἱ οὐδέποτε ἀντικρύσαντες ἐχθρὸν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης καὶ οἱ οὐδεμίαν ἄλλην ὑπηρεσίαν προσενεγκόντες εἰς τὴν Πατρίδα ³⁾). Εὐθύς δὲ ὡς ἀνερριχῶντο οὗτοι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἔταττον ὡς πρῶτον καὶ μοναδικὸν αὐτῶν σκοπὸν νὰ ἐκμεταλλευθῶσι τὴν περιστάσιν καὶ νὰ γίνωσιν ταχέως «ἐκ πενήτων πλούσιοι ⁴⁾». Οἱ ἄρχοντες δ' οὗτοι ἦσαν πολλάκις ἀσύδοτοι, διότι, ἂν καὶ αἱ εὐθύνηαι διετηροῦντο πλήρως, ἀπέφευγον οὐχὶ σπανίως νὰ δώσωσι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς τῶν τὰς κεκανονισμένας εὐθύνων ⁵⁾. Ἄν δέ ποτε ἦγοντο κατὰ τύχην πρὸ τοῦ δικαστηρίου, εὐκόλως ἀνεκηρύσσοντο χρηστοὶ ἐν τῷ «λογιστηρίῳ», διότι ἐξηγόραζον τοὺς κατηγοροὺς ⁶⁾. Μοναδικὸν ἴσως παράδειγμα εἶναι ἡ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ Φιλοκράτους ἐπὶ καταχρῆσει τῆς ἐξουσίας πρὸς χρηματισμὸν, καίτοι δύο χιλιάδες ἑκατὸν πολῖται εἶχον δωροδοκηθῆ πρὸς ἐπιτυχίαν ἀθωώσεώς

¹⁾ Ἰσοκρ. Ἄεροπαγ. 24.

²⁾ Ἀριστοφ. Βάτραχοι στ. 1083—1086, πρβ. Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου § 27. Ξενοφ. Ἀπομν. III, V, 21—III, VI, 1—18—III, VII, 1—9.

³⁾ Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου § 26. Κατὰ Φίλωνος § 31. Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα III, IV, 1.

⁴⁾ Λυσίου Δήμου καταλύσεως ἀπολογία § 30. Κατὰ Νικομάχου § 27.

⁵⁾ Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου, § 3, 4. Δήμου Καταλύσεως ἀπολογία § 30.

⁶⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 10, 15.

του ¹⁾). Πρὸς δὲ τούτοις οἱ ἄρχοντες ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἵτινες παρέβαινον τοὺς νόμους τοῦ κράτους, διότι ἤθελον νὰ φαίνωνται, ὅτι δὲν φοβοῦνται τούτους, καθόσον τὸν πρὸς τοὺς νόμους σεβασμὸν καὶ φόβον ἐθεώρουν ὡς τι ἀνελεύθερον ²⁾). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς δικαιοσύνης ἐπενέβαινον πολλάκις ὑπὲρ φίλων των, ἅφ' ἑνὸς μὲν, ἵνα κάμωσιν ἐπίδειξιν τῆς ἑαυτῶν δυνάμεως, ἅφ' ἑτέρου δέ, διότι ἐθεώρουν, ὅτι περιποιεῖ εἰς αὐτοὺς μεγάλην τιμὴν, ὅτι δύνανται καὶ τοὺς φανερώς ἠμαρτηκότας νὰ σώζωσι ³⁾). Δὲν ἐδίσταζον δὲ καὶ ἰδιαιτέρους νόμους νὰ ψηφίζωσι πρὸς σωτηρίαν τῶν φίλων των, ὡς εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Νικομάχου πρὸς σωτηρίαν τοῦ ὑβρίσαντος τὴν βουλήν Κλεοφῶντος ψηφισθεὶς νόμος, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἡμέραν ἐπρόκειτο οὗτος νὰ δικασθῆ ⁴⁾). Οἱ ρουσοφτολογικοὶ οὗτοι νόμοι ἐξεδίδοντο βεβαίως καὶ ἐπὶ ἀδρᾶ πληρωμῇ τῶν ἐμπόρων τούτων νομοθετῶν ⁵⁾). Οἱ νομοθέται οὗτοι τῆς τρικυμιώδους ταύτης ἐποχῆς ἀπετέλουν παρῳδίαν νομοθετῶν, διότι δὲν ἦσαν βεβαίως, ὡς ὁ Σόλων καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Περικλῆς, οἵτινες ἔθετον νόμους τοιούτους, οἷοι καὶ οὗτοι ἦσαν, ἄλλ' οἱ δημοπίθηκοι καὶ ὑπογραμματεῖς ⁶⁾), οἵτινες οὐ μόνον οὐδενὸς σεβασμοῦ ἐτύγχανον, ἀλλὰ καὶ καταγέλαστοι ἦσαν ⁷⁾). Οἱ ἄρχοντες οὗτοι εἶναι οἱ διαφθείραντες τὸν λαὸν διὰ τῶν παρανομιῶν καὶ τῆς σκανδαλώδους αὐτῶν συμπεριφορᾶς, καθόσον ἔκαμον πολλοὺς νὰ ἐπιθυμῶσιν αἰσχυρῶν καὶ παρανόμων ἔργων, ἐπειδὴ ἤλπιζον ἐπὶ τὴν πρόθυμον τούτων πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἐπέμβασιν ⁸⁾).

¹⁾ Λυσίου. Κατὰ Φιλοκράτους ἐπίλογος § 2, 8, 11, 12, 14.

²⁾ Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. VIII, 2.

³⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀλκιβ. Α. § 21. Κατὰ Νικομάχου § 31. Κατὰ Φίλωνος § 32.

⁴⁾ Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου § 10, 11.

⁵⁾ Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου § 11.

⁶⁾ Λυσίου. Κατὰ Νικομάχου § 28. Πρβ. Ἀριστοφ. Βάτραχοι στ 1083—1086.

⁷⁾ Ξενοφ. Ἀπομν. III, V, 16.

⁸⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἀλκιβιάδου Α. § 22, 45.

Παρά ταῦτα ὁμως ἦσαν οἱ ἄρχοντες οὗτοι λίαν ἀρεστοὶ εἰς τὸν ὄχλον ἢ κάλλιον εἰπεῖν τοιοῦτους ἀκριβῶς ἄρχοντας ἤθελεν ὁ λαὸς τῆς περιόδου ἐκείνης, διότι καὶ ὑλικὰς ὠφελείας ἀπ' αὐτῶν εἶχε καὶ παρανομῶν εἶχεν ἐκείνους, οἵτινες ἐτόλμων νὰ μεσολαβήσωσι καὶ διασώσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς δικαιοσύνης ¹⁾. Ἡδιαφέρει δὲ τελείως ἀν' ἀπὸ τὴν κακὴν αὐτῶν διοίκησιν ἐπήρχετο ἐθνικὴ τις συμφορὰ, διότι ὁ πένης καὶ ἀμόρφωτος οὗτος δῆμος περὶ πολλοῦ εἶχεν ὄχι τὴν Πατρίδα, ἀλλὰ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Ἐκτὸς δὲ τούτου οὐδὲν ἐφοβεῖτο ὁ δῆμος νὰ ἀπολέσῃ ἐκ μιᾶς ἐθνικῆς συμφορᾶς, ἐπειδὴ οὐδὲν ἐκέκτητο ²⁾. Ἐφθασαν μάλιστα τινες εἰς τοιοῦτον σημεῖον πορώσεως ἐθνικῆς συνειδήσεως, ὥστε καὶ πᾶσαν γῆν, ἐν ἣ τὰ ἐπιτήδεια ἤθελον ἔχει, πατρίδα ἐνόμιζον ³⁾.

Εὐκόλον δὲ εἶναι νὰ φαντασθῇ τις καὶ τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν θὰ εὕρισκετο ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ὑπὸ μίαν τοιαύτην πολιτικὴν διοίκησιν. Οἱ νόμοι ἀναμφισβητήτως κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἐφηρμόζοντο, διότι ἡ πολιτικὴ ὠργίαζεν. Ἡ δικαιοσύνη ἀπενέμετο ὄχι συμφῶνως τῷ δικαίῳ, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διέθετον οἱ ἀντίδικοι. Ταῦτα δὲ ἦσαν τὰ πολιτικὰ μέσα καὶ τὸ χρῆμα. Τὰ πρῶτα οὐ μόνον κατεπάτουν τοὺς νόμους, οὐ μόνον ἠρμήνευον αὐτοὺς κατὰ τὸ συμφέρον τοῖς φίλοις ⁴⁾, ἀλλὰ καὶ προσωπικοὺς νόμους εἰς φῶς ἔφερον, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν ⁵⁾.

Τὸ δεύτερον ἐπετέλει ἀληθινὰ θαύματα, ἐὰν ἀφθόνως ἔρρεεν εἰς τὰ θυλάκια ἀρχόντων, δικαστῶν, ὑπαλλήλων καὶ ὄχλου ⁶⁾. Δυστυχεῖς ἦσαν, ὅσοι ἀμφοτέρων

¹⁾ Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. πολιτ. II, 19. Ἑλλην. II, III, 55.

²⁾ Ψευδο-Ξενοφ. Ἀθην. Πολιτ. II, 4.

³⁾ Λυσίου. Κατὰ Φίλων. § 6. Πρβλ. Ἀριστοφ. Πλούτος στίχ. 1151.

⁴⁾ Λυσίου. Κατὰ Θεομνήστου § 4—6.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 26.

⁶⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 26. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐβελτιώθη ὀλίγον ἀπὸ τοῦ 403 π. χ., ὅποτε ἡ μισθοδοσία τῶν δικαστῶν ἠμπόδιζε τὴν δωροδοκίαν.

ἔστεροῦντο. Ἀπέλπιδες πρὸ τῆς δικαστικῆς τάυτης παραλυσίας ἐποιοῦντο πλειστάκις οἱ ἀντίδικοι ἔκκλησιν πρὸς τοὺς Θεοὺς ¹⁾, ἵνα τούτους προστατεύσωσιν, ἐφ' ὅσον οἱ νόμοι καὶ οἱ δικασταὶ ἔπαυσαν νὰ παρέχωσιν ἀσφάλειαν καὶ δικαιοσύνην ²⁾. Οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν δικαστῶν, ἀλλ' ἀτυχῶς εἰς μάτην, ἐπεκαλοῦντο ³⁾.

Οἱ δικασταὶ τῆς περιόδου ταύτης ἦσαν ἀμόρφωτοι, διότι δὲν ἦσαν ἄλλοι ἢ οἱ προλετάριοι. Τὰ λαϊκὰ ταῦτα δικαστήρια, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσαν πᾶσαν σχεδὸν τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν, διότι περιώρισαν τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀρείου Πάγου, εὐκόλως παρεσύροντο ἀπὸ τὸν θόρυβον καὶ τὰς κραυγὰς τῶν λαλούντων καὶ τοὺς ἐπιτετηδευμένους λόγους τῶν ῥητόρων ⁴⁾. Πρὸς δὲ τούτοις ἦσαν ἀσυνειδήτοι καὶ ἐπίλοθοι, διότι ἔμερολήπτουν δικάζοντες οὐχὶ ἔξ ἴσου πάντα τοὺς πολίτας συμφώνως καὶ πρὸς οὓς ἔδωσαν ὄρκους, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς τῶν δικαζομένων θέσεως ⁵⁾. Τὸ γένος οὐχὶ σπανίως ἔσωζεν καὶ τοὺς αἰσχίστους ἐγκληματίας, ἐνῶ οἱ ἄσημοι καὶ οἱ πένητες οὐδὲ τοῦ δικαίου ἐτύγχανον, μηδὲ καὶ ἂν τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων ἐπεκαλοῦντο ⁶⁾.

Ὁ λαὸς - δικαστής, οὐτινος κύριον χαρακτηριστικὸν ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἦτο τὸ πάθος, πολλάκις ἐδίκαζε τοὺς μηδὲν ἢ ἐλάχιστα ἠδικηκότας ⁷⁾, ἢ καὶ τοὺς καταγγέλλοντας τοὺς παρανομοῦντας ⁸⁾. Οὐχὶ δὲ σπανίως, ἵνα κορέσῃ τὸ πάθος

¹⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀνδοκ. § 33, πρβ. 18. Ἀνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 2, 9, 91.

²⁾ Λυσίου ἀπόσπ. 75, 83 (Thalheim).

³⁾ Λυσίου. Κατ' Ἀνδοκίδου § 4.

⁴⁾ Ἀριστοφ. Ὀρνιθεὺς στ. 1447. Ἰππεῖς στ. 2111 πρβλ. Λυσίου ἀποσπ. 89 (Thalheim). Ξενοφ. Ἀπομν. III, VII, 5.

⁵⁾ Ἰσοκρ. Κατὰ Λοχίτου § 19. Λυσίου κατὰ Ἀλκιβ. Α' § 12. πρβ. Ἀνδοκιδ. Περὶ Μυστηρίων § 6.

⁶⁾ Λυσίου κατ' Ἀλκιβ. Α' § 18. Μένανδρ. ἀπόσπ. 93 (Kock).

⁷⁾ Λυσίου ὑπὲρ Πολυστράτου § 20.

⁸⁾ Λυσίου κατὰ Θεοονήστου Α' § 30.

των, ἐκόλαζον καὶ τοὺς κατὰ τύχην εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν πίπτοντας, ὅσάκις δὲν ἠδύναντο νὰ συλλάβωσι τοὺς πραγματικούς ἐνόχους ¹⁾). Δέον δ' ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν καιρῷ μεγάλων κρατικῶν οικονομικῶν δυσχερειῶν ἦσαν οἱ δικασταὶ πρόθυμοι πρὸς καταδίκας, ἵνα διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἰσρέη χρήμα καὶ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ὁ Λυσίας εἰς τὸν λόγον τοῦ κατὰ Ἐπικράτους καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν παριστᾶ τὸν κατήγορον νὰ λέγῃ, ὅτι *ὄχι κοινοὶ συνοφάνται, ἀλλ' ἀρχοντες ἐρεθίζουσι τὸν δῆμον νὰ δικάσῃ ἀθώους, ἵνα δημεύσῃ τὰς περιουσίας αὐτῶν καὶ μισθοφορῇ, καθόσον ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἤθελε στερηθῇ οὗτος τῆς μισθοφορίας ²⁾*).

Οἱ μάρτυρες οὐδεμίαν σχεδὸν σημασίαν εἶχον, διότι οὗτοι, ἐὰν βεβαίως δώσωμεν πίστιν εἰς τοὺς σωζομένους λόγους τῶν δικηγόρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐχὶ σπανίως ἐψευδομαρτύρουν. «Τῷ μὲν γὰρ οὐδ' εἴ τις εἶχε μαρτυρίαν, εἶχε μαρτυρεῖν διὰ τὸ δέος τῶν κατηγορῶν, τοῖς δὲ καὶ τὰ ψευδῆ δεδοικότες ἐμαρτύρουν ³⁾.

Ἐντεῦθεν εὐκόλον εἶναι νὰ συναγάγῃ τις, ὅτι δικαιοσύνη συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους δὲν ἀπενέμετο ⁴⁾. *Σπανίως ἠδύνατό τις νὰ εὔρῃ τὸ δίκαιόν του* «ἀποροῦντα δ' ὄθεν χρῆ τῶν δικαίων τινὸς τυχεῖν;» ⁵⁾ Οὐδεμία λογικὴ ἀρχὴ διεῖπε τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις, αἵτινες ἐθεωρήθησαν μᾶλλον ζήτημα τύχης, ἢ λογικῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου. Πᾶσαι αἱ ἰδιοτροπίαι

¹⁾ Ἰσοκρ. πρὸς Καλλίμαχον § 36.

²⁾ Λυσίου. Κατὰ Ἐπικράτους καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν ἐπίλογος § 1 κ. ἐ. Βλ. καὶ Meyer Ed. Geschichte des Altertums. Stuttgart und Berlin. 1902. V. B. σ. 260 § 871 καὶ ὑπόσημ.

³⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 18. πρβλ. Ὑπὲρ τῶν Ἀριστ. χρημ. § 4. Ἀντιφ. Τετραλ. Γα § 3. Ἀνδοκ. Περὶ τῶν μυστηρίων § 7, 58.

⁴⁾ Λυσίου. Κατὰ Θεομνήστου § 30.

⁵⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ τοῦ Στρατιώτου § 21.

καὶ πάντα τὰ ἀτομικὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουσι συνήθως τὰς ἀποφάσεις τῶν λαϊκῶν συνελεύσεων ἴσχυον καὶ ἐνταῦθα καὶ μάλιστα ἐν μεγαλυτέρῳ μέτρῳ. Ὁ θρησκευτικὸς φόβος, ὅστις πρότερον τόσον ἐπέδρα κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, ἔχει ἤδη τελείως ἀποβληθῆ μετὰ τὸ κτύπημα, τὸ ὁποῖον ὑπέστησαν αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις. Ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια δὲν ὑπῆρχε. Τὸ ἄτομον ἐτόλμα νὰ ἀποδεικνύῃ τὰ πάντα κατὰ τὸ συμφέρον του διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, κατὰ τὰς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν. Αἱ τετραλογίαι τοῦ Ἀντιφῶντος δεικνύουσι πῶς τις εἰς ὠρισμένην ὑπόθεσιν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ κατηγορίαν καὶ ὑπεράσπισιν ¹⁾. Τοῦτο δὲ ἔδωσε πεδῖον δράσεως εἰς τοὺς συκοφάντας, οἵτινες εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀνηκούστου πονηρίας, ἀδικίας καὶ συκοφαντίας ἔφθασαν, ὥστε δὲν ἐδίσταζον καὶ «τοὺς ζῶντας τεθνάναι μαρτυρεῖν ²⁾. Τούτου ἕνεκα ἦτο προτιμότερος ὁ συμβιβασμὸς πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ δικαστήριον, «ὡς πολλὰ παρὰ γνώμην ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀποβαίνει, καὶ ὅτι τύχη μᾶλλον ἢ τῷ δικαίῳ κρίνεται τὰ παρ' ὑμῖν» ³⁾. Τυχηροὶ ἦσαν, ὅσοι ἠδύναντο νὰ κραυγάζωσι καὶ θορυβῶσι ⁴⁾ ἐν τῷ δικαστηρίῳ καὶ ὅσοι προσῆγον εἰς αὐτὰ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των, ἵνα διὰ τῶν κοπετῶν καὶ θρήνων αὐτῶν συγκινήσωσι τοὺς δικαστάς ⁵⁾.

Τὰ δικαστικὰ δὲ χρονικὰ οὐδέποτε θὰ ἐσημείωσαν τόσον μέγαν ἀριθμὸν δικῶν ἢ κατ' ἐκείνην τὴν ταραχώδη περιόδον ⁶⁾. Τὸ φιλόδικον, τὸ ὁποῖον ἄριστα χα-

¹⁾ Βλ. Wundt M. & ξρ. IB σ. 315. πρβλ. Blass Fr. Attische Beredsamkeit I². Leipzig 1887, σ. 149 κ. ἔ.

²⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Καλλίμαχον § 56 πρβλ. § 52, 54, 55.

³⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Καλλίμαχον § 10.

⁴⁾ Λυσίου ἀπόσπ. 89 (Thalheim).

⁵⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 34.

⁶⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Καλλίμαχον § 51.

⁷⁾ Λυσίου. Κατὰ Φίλωνος § 13. Ὑπὲρ Πολυστράτου § 10—14. Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγους § 7, 8. Πρὸς Καλλίμαχον § 2.

ρακτηρίζεται εἰς τοὺς Σφῆκας τοῦ Ἀριστοφάνους, εἶχε τότε ὀργιάσει. Οἱ μὲν ὠδήγουν τοὺς δὲ εἰς τὰ δικαστήρια, ὄχι μόνον ἕνεκα πραγματικῶν αἰτιῶν, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα ἀνυπάρκτων τοιούτων. Λόγοι πολιτικοὶ ἄφ' ἑνὸς ¹⁾ καὶ λόγοι ἀργυρολογίας ἄφ' ἑτέρου ²⁾, ὡς ἀνώτέρω εἶπομεν ³⁾, ὤθουν τοὺς μὲν νὰ καταδιώξωσι τοὺς δέ. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτων τῶν λόγων προσεπάθουν πολλάκις νὰ εὕρωσιν ἀφορμὴν τινα, ἥτις οὔτε αὐτοὺς προσωπικῶς οὔτε τὴν πολιτείαν ἀφεώρα, ἀλλὰ *δηθεν ἔθιγε τὸ κοινόν*, ἵνα ἱκανοποιήσωσι τὸ ἐκ τῆς ἕξεως ἀναπτυχθὲν πάθος τοῦ φιλοδίκου. Ἐνεκα τῆς ἀνηκούστου καὶ πρωτοφανοῦς ταύτης τάσεως πρὸς συκοφαντίαν, ἐξ ἧς ἕκαστος τὸν ἕσχατον τῶν κινδύνων διέτρεχεν, *εἶχεν ὁ βίος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καταστῆναι πράγματι ἀβίωτος*. Οὐδαμοῦ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ καὶ τὴν ἐλαχίστην ἡσυχίαν. Πανταχοῦ παρηκολούθει τὸ βδελυρὸν τοῦ συκοφάντου βλέμμα ⁴⁾.

Ἐγκληματοῦντες καὶ μὴ διέτρεχον τοὺς αὐτοὺς κινδύνους. Καὶ ἡ πολιτικὴ οὐδόλως πολλάκις ἔσωζε, διότι εὖνοι καὶ κακόνιοι πρὸς τὸν δῆμον ὁμοίως κατεσυκοφαντοῦντο καὶ κατεδιώκοντο. «Καίτοι τίνες ἂν ἡμῶν εἶησαν δυστυχέστεροι, εἰ ἐν μὲν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ἀποθνήσκουμεν εὖνοι ὄντες τῷ πλήθει, ἐν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ ὡς κακόνιοι ὄντες τῷ πλήθει ἀποστεροίμεθα τῶν ὄντων;» ⁵⁾ Καὶ οὐ μόνον οἱ ζῶντες, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ γεννηθέντες ἔπρεπε νὰ φοβῶνται περὶ τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσιν εἰς αὐτοὺς κακῶν ⁶⁾. Διὰ τοῦτο

¹⁾ Λυσίου κατὰ Φίλωνος § 13.— Ὑπὲρ Πολυστάτου § 10—14.— Ἰσοκρ. περὶ Ζεύγουσ § 7, 8. Πρὸς Καλλίμαχον § 2.

²⁾ Ἰσοκρ. Πρὸς Εὐθύνοον § 13—14. Πρὸς Καλλίμαχον § 7.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 10 κ. ἑ.

⁴⁾ Λυσίου. Ὑπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ § 8.

⁵⁾ Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγουσ § 43, 44. Ἀνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 6, 7, 105.

⁶⁾ Λυσίου. Περὶ τοῦ Σηκοῦ § 1. Ὑπὲρ Καλλίου Ἱεροσουλίας ἀπολογ. § 2.

φιλήσουχοί τινες καὶ ἔντιμοι πολῖται ἤναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλείπωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ πολλάκις νὰ καταφεύγωσι καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος, διότι μόνον ἐκεῖ εὕρισκον ἡσυχίαν ¹⁾).

Τοιαύτη τις ἦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ κατάστασις, εἰς ἣν περιῆλθε κατὰ τὴν στροφὴν τοῦ Ε' αἰῶνος τὸ κράτος ὡς ἰδέα παρ' Ἑλλησιν. Ἡ πλειονότης ἔβλεπε τὸ κράτος ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀτομικῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ χρηματισμοῦ. Ἐὐ πατριωτικὸν συναισθημα ἐπεσκοτίσθη ἐν τῇ ζάλῃ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ κοσμοπολιτισμός, ὁ τὸσον σφόδρα ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ὑμνηθεὶς ²⁾), τότε πρῶτον εἶρεν ἰκανὸν πρὸς ἀνάπτυξιν ἔδαφος. Οἱ Ἕλληνες, οἱ πρὸ ὀλίγων μόνον ἐτῶν φιλοτιμότεστοι καὶ μεγαλοφρονέστατοι πάντων, οἱ κινδυνεύοντες ὅπερ εὐδοξίας τε καὶ πατρίδος ³⁾), οὐ μόνον τῆς ἰδικῆς των, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ⁴⁾), κατήντησαν, ὥστ' ἐν πολλοῖς νὰ ἀπεμπολήσωσι τὰς ἱερὰς ταύτας παραδόσεις καὶ νὰ γίνωσι κοσμοπολῖται. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ διακρινόμενοι διὰ τὸν στενὸν ἐθνικὸν ἐγωῖσμόν των, δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὰς κοσμοπολιτιστικὰς θεωρίας.

Ὡς εἰ θεήλατος ἐγκεφαλικὴ νόσος ἐπέσκηψεν ⁵⁾), ἐλησμόνησαν τοὺς ἑαυτοῦς των, ἐλησμόνησαν τὸ ἔνδοξον αὐτῶν παρελθόν ⁶⁾). Οἱ Ἕλληνες τῆς περιόδου ταύτης εἶχον τελείως τυφλωθῆ ἀπὸ τὰ πάθη οὕτως, ὥστε οὐδὲ τὸ πρὸ αὐτῶν βάραθρον ἔβλεπον. Ἐφέροντο ὀρμητικῶς πρὸς τὴν καταστροφὴν, ἣτις τέλος

¹⁾ Ἰσοκρ. Περὶ Ζεύγους § 9.

²⁾ Arnim. St. v. Frag. I, 462, III. 314, 435. Βλ. Dyroff. A. Die Ethik der alten Stoa (Berliner Studien für die Klassische Philologie und Archaeologie N. F. Bd. II. Heft. 2—4). Berlin 1898,

³⁾ Ξενοφ. Ἀπομνημ. III, V, 8.

⁴⁾ Ἀνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων § 107, 142. Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης § 5. Λυρίου. Περὶ τοῦ μὴ καταλῦσαι τὴν πατριὸν Πολιτείαν Ἀθήνησιν § 11.

⁵⁾ Ξενοφ. Ἀπομνημ. III V, 18.

⁶⁾ Ξενοφ. Ἀπομνημ. III V, 15, 17. Ἀνδοκ. Περὶ τῶν Μυστηρίων 106 κ. ε.

συνετελέσθη διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς Μακεδόνας καὶ εἶτα εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενο, διότι ἄπεσκορακίσθησαν αἱ θεῖαι τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος ιδέαι, αἵτινες εἰς προηγουμένας περιόδους ὡς τηλαυγεῖς φάροι ἐφώτιζον πρὸς μεγαλουργίαν τὸ ἀκατάλυτον ἑλληνικὸν πνεῦμα ¹⁾).

---

¹⁾ Βλ. τὸ βιβλίον μου «Οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἀγωγῆς». Ἀθῆναι, Β' ἔκδ. 1938.